

't Vlaamsch, vooral als de gazetteschrijvers het aanmoedigen.

— Gij verdedigt dien jongen man wel vurig!

— Hij heeft gelijk... Ik ben ook een Vlaamsche en voel het...

— Kom, 't is tijd om naar het station

te gaan.

Bonté zei dit op een toon, als wilde hij te kennen geven, dat hij over zoo iets niet met een meisje kon redetwisten.

— En dat voelde Nancy wel. Ze mokte nu ook, en zoo kwam er meer verwijdering tusschen hen.

ZEVEN-EN-VEERTIGSTE HOOFDSTUK

EEN KONINKRIJK IN BALLINGSCHAP

Na de eerste roerige maanden aan IJzer en Ieperlee beschreven te hebben, moeten we eens zien, waar en hoe het nog vrije België en zijn leger bestuurd werden.

Onze regeering had zich naar Saint-Adresse begeven. De Fransche regeering wees eerst Abbeville aan als zetel, maar deze stad lag blijkbaar te dicht bij het front.

De Engelschen betoonden zich ook dienstvaardig en wilden de ministers en hun bureellen op Jersey in veiligheid brengen... Hoe dachten ze er aan! Jersey, een eiland, een Normandisch eiland, dat nog aan Groot-Bretagne behoort, en 26 km. van de kust ligt. 't Is waar, het telt ruim 50.000 inwoners, 't bezit een hoofdstad, St-Hélier, door een spoorweg verbonden met de haven St-Martin... en Fransch is er de officieele taal, wat aan onze meeste regeeringslieden en hun gevolg zeer bevallen zou zijn, maar 't zou een dubbele verbanning zijn daarheen gestuurd te worden! Denk eens aan de stormen... en de onderzeeërs als men overvaren moest. Nu, wij moeten toegeven, dat het voorstel onpraktisch was... en men er al te afgezonderd zou zijn van het leger en onbezet België.

Dan bood Frankrijk een voorstad van Havre aan, namelijk Saint-Adresse!

Weinigen hadden ooit van dien heilige gehoord en in den almanak zocht men zijn naam te vergeefs. Toch zou onze regeering er nu wel bestendig een lichtje voor mogen opsteken, want « adresse », behendigheid, zou ze noodig hebben.

Eens was een sloep in nood voor de kust. De golven dreigden het ranke vaartuig op rotsen te werpen. Een matroos

zette zich op de knieën, en den blik richtend naar het kapelleke, ginds op de klippen, waarin men « Notre-Dame des Flots » (Onze Lieve Vrouw der golven) vereerde, smeekte hij om haar bijstand.

— Sta op! riep de patroon. Werk met ons, en roep liever Sint-Adresse aan, zooals wij. (De heilige behendigheid aanroepen beteekende dus, arbeiden om door den storm heen te laveeren).

De sloep geraakte behouden in de baai en voortaan heet dit punt Saint-Adresse, maar men liet er Notre Dame des Flots staan.

't Is dus een wijk van Havre met ruime hotels en bevallige villa's, en 't zou voor ons leger van ambtenaren « en exil » een zoete ballingsplaats worden. De Fransche regeering stelde voor onze ministers en hun gezin het hotel « Saint-Adresse » beschikbaar, een groot modern gebouw, aan den voet der groote rots, met uitzicht over de zee... In de villa's richtte men bureellen in, en de zetel onzer regeering vormde wel een schrille tegenstelling met de ellendige holen onzer soldaten aan den IJzer en, de afgebrokkelde hoeven van Veurne-Ambacht, waar de militair zich reeds gelukkig gevoelde, als hij 't vermoeide lijf in stroo wringen kon onder een dak, met voddens, teerpapier of een plank voor de trekga-

ten... De ministerie's, ook buiten dat van oorlog en buitenlandsche zaken, hadden nog overvloedig werk.

Dit van koloniën moest over Kongo waken, waar een hardnekkige strijd geleverd werd en 't normaal leven toch voort moest gaan. De minister van geldwezen stond voor een zwaardere taak dan in vreedstijd, nu hij geen belastingen in-

nen kon, maar geweldige uitgaven te doen had. Het ministerie van rechtswezen kon slechts over twee rechtbanken van eersten aanleg, Veurne en Ieperen, en eenige vrederechters zijn bevoegdheid uitstrekken, doch daar was thans de kwestie der krijgsraden, waaraan het echter zoo weinig — en vooral voor de Vlamingen — wist te hervormen. Landbouw en Openbare Werken zag onze velden nog gestadig verminderen, maar had reeds aan het herstel kunnen denken... Spoorwegen zorgde voor ons materiaal, dat voor een groot deel naar Frankrijk gebracht was, en moest in de behoeften van het leger helpen voorzien, nieuwe postzegels laten vervaardigen en het briefverkeer tusschen leger en andere landen verzekeren, onder den klauw natuurlijk van de censuur, nog een gerecht uit het gevolg van den oorlog.

Maar zeker, waar oorlog toege-
laten wordt, kan men ook censuur niet missen...

De minister van binnenlandsche zaken had te zorgen voor de werving, voor scholen ten behoeve van vluchtelingen, voor het redden der kunstwerken, waarvan er echter toch veel verloren gingen...

Het ministerie van oorlog was, zooals wij weten, op het stadhuis van Duinkerke gevestigd, maar week voor de beschieting naar een dorp bij Winoxbergen. De andere departementen verbleven dus te Saint-Adresse, dat ongeveer 2 kilometer van Havre afligt, verbonden met de moederstad door een tram.

De hotels en villa's van Saint-Adresse staan schilderachtig langs de zee, op, tusschen, voor de rotsen, aan wegen en paden; aan 't uiteinde rijzen rank de vuurtoren van La Hève en nog een lichtbaak.

Men noemde dit aristocratisch gedeelte Nice-Havrais.

Onze regeering was daar ex-territoriaal, dat is, men beschouwde dit gebied als Belgisch, zoodat de Fransche gezant er een legatie had op zijn eigen bodem. Men zag er schildwachthuisjes in de Belgische kleuren, met Belgische soldaten er voor. Belgische gendarmen liepen er heen en weer en aan de gevels wapperde het « zwart-geel-rood ».

In 't begin waren de ministerie's en diplomatieke kantoren in drie gebouwen vereenigd: le palais des Ministères..., l'Hotel des Regates en l'Hotellerie, maar

men voelde er zich al gauw te benepen, en ging elk wat zijn eigen kant, in de villa's, en het « palais Lafayette ». Verscheidene gezanten waren onze regeering gevolgd. Klobukowski van Frankrijk, sir Francis Hyde Villiers van Groot-Bretagne, prins Koudacheff van Rusland, Jamanaka van Japan, jonkheer de Weerde van Nederland en anderen. Brand-Wilthlock van de Vereenigde Staten en markies de Villalobar van Spanje bleven te Brussel, waar ze met den Hollandschen zaakgelastigde Van Vollenhoven heel wat beter werk voor onze beproefde bevolking konden verrichten.

Zekere mijnheer Dubosc stelde voor onze vorsten zijn prachtige villa « La Roseraie » beschikbaar, weelderig bemeubeld, en met een rijke verzameling porcelein, schilderijen en oudheden, maar de Koning en de Koningin verkozen bij hun leger te blijven, in het schamel hoekje van 't vaderland. Generaal Jungbluth vertegenwoordigde hem te Saint-Adresse en bewoonde de « Villa Maritime ».

Men moest nu ook allerlei instellingen in 't leven roepen om den oorlog te kunnen blijven voeren.

De jongelingen, en later ook de gehuwden, in het onbezet land en onder de uitgewekenen in Frankrijk, Engeland en Nederland, werden tot krijgsdienst opgeroepen. Toekomstige soldaten kwamen ook uit bezet België aan. Voor hun oefening waren instructiekampen noodig en men vestigde deze te Honfleur, Granville, Saint-Lô, Coutances, Parigné-l'Évêque, Auvours, Barneville, Carteret, Valognes, La-Haye-du-Puits.

Ze werden georganiseerd door generaal de Selliers de Moranville, die bij den aanvang van den oorlog hoofd van den algemeenen staf was, en nu « inspecteur-général » was geworden... We noemen opzettelijk den Franschen naam, want och het Vlaamsch, de taal der soldaten, telde, schandelijk genoeg, zoo weinig mee.

Auvours, een der eerste en meest bekende kampen, waarover wij nog meer te vertellen zullen hebben, was voor onze jongens een vreeselijk oord. 't Is waar, onze overheden stonden voor groote bezwaren. Vele rekruten kwamen in havelooze kleedij aan, zonder linnen, op klompen, en men had den meesten leger-

voorraad bij den aftocht uit Antwerpen achter moeten laten.

Auvours was echter een slecht kamp. De Franschen hadden het alleen voor doortrekkende troepen gebruikt, die er in den Zomer voor schietoefeningen kwamen en juist vóór den oorlog zou het opgeheven worden. De grond lag er moerassig, vol plassen en slijk. De rekruten logeerden er in tenten die geen beschutting konden bieden tegen den regen, zoodat men dikwijls midden in den nacht van het modderig stroo wegllopen moest... Weldra waren de kleederen tot op den draad versleten, het linnen geheel vervuild, en toen minister Carton de Wiart het kamp bezocht, defileerden de troepen op klompen voor hem. De voeding liet ook veel te wenschen over. 't Werd een vreeselijke Winter, maar ook aan 't front heerschte dezelfde ellende, zooals we beschreven hebben. Grievend was het voor al die strijders, dan te weten, dat zooveel andere jonge, kloekke mannen intusschen warm gedoken zaten in villa's en burgerwoningen van Engeland of in veilige bureelen, waar hooge bescherming hen had gebracht, want het: « Alle Belgen zijn gelijk voor de wet » klonk nu vooral als bittere spotternij! Die klacht bracht minister Van der Velde naar de vluchtelingkringen in Engeland over. Och, het stelsel van gunstelingen van « embusqué's » zooals de soldaten het noemden, bleef tot het einde toe bestaan!

Ook in de andere kampen was de toestand treurig. Te Coutances scheen men beter gelogeerd te zullen worden. Daar beschikte de Fransche regeering over gebouwen, vroeger aan de geestelijkheid ontnomen, als het bisdom en de Guerrie, doch deze waren negen jaar onbewoond gebleven, de vloeren lagen verrot, de daken leekten, en tot in de kamers groeide onkruid.

In zulke kampen vormde men de strijders, die het IJzerleger zouden versterken. Te Dieppe en Fécamp oefende men oudere soldaten.

De mannen, die geschikt geoordeeld werden, om gegradeerd te worden, wat uitgesloten was voor hen, die geen Fransch kenden, kregen na hun eerste opleiding, verder onderwijs in de school der onder-luitenanten te Bayeux, waar

men ze tot instructeurs bestemde. Later moesten ze dan nog naar de grenadiers-school te Fécamp en de mitrailleurs-school te Criel, waarna ze als sergeant, kandidaat officier, bij een regiment werden ingelijfd. Die opleiding moest in korten tijd geschieden... Voetvolk-soldaten vertrokken reeds na vier maanden en soms nog korter, naar het front.

Te Eu vormde men artilleurs.

Bij dat alles gevoelde de Vlaming zich al dadelijk een vreemdeling in zijn eigen leger (1).

Men moest echter niet alleen manschappen hebben, doch ook officieren. Daarvoor werden dadelijk maatregelen getroffen. Den 24n December 1914 richtte men de infanterieschool in te Gaillon, in het oud kasteel der kardinalen van Amboise, dat een prachtige vallei beheerscht bij Rouen. Voor den oorlog verbleef er een bataljon van het 74e Fransche linie. De aspirant-officieren werden hier in ruime, goed verluchte zalen ondergebracht, en sliepen er op bedden, wat velen bij hun aankomst in maanden niet meer gedaan hadden. De artillerie-school, voor opleiding van officieren, werd op 14 April 1915 te Onival aan de Noordelijke kust geopend. Bij voorkeur koos men als leerlingen, de militairen, die hogere studies hadden gedaan. Verder organiseerde men een genieschool (15 Mei 1915) en ruiterijschool (23 April 1915). All deze instellingen vormden samen de « Cista », verkorting van « Centre d'Instruction pour les sous-lieutenants auxiliaires » (Centrum tot opleiding van hulp-onder-officieren).

Niet alleen had de regeering voor officieren en manschappen te zorgen, doch ook voor materiaal en bevoorrading. Eerst moest zij een beroep doen op de geallieerden en we weten hoe ellendig het eenigen tijd gesteld was met munitie, geschut, uitrusting, voeding.

Den 16en Augustus 1915 verscheen een koninklijk besluit tot organisatie van fabrieken voor geschut en munitie, ofschoon men daarmee toen reeds bezig was, doch hoe gebrekkig nog! Men moest zich behelpen, het materiaal zoeken, waar men het ontdekken kon.

(1) Die instellingen werden hier en daar gewijzigd. Over Vlamingen in 't leger volgt later meer.

Bij Havre en elders verzezen groote werkhuizen, waar soldaten en burgers arbeidden en zulks herinnert ons aan de groote ramp van Gravelle, toen daar op Zaterdag 11 December het kruithuis der pyrotechnie ontplofte.

Om 9 u. 40 klonk een geweldige slag. Gansch Havre daverde ervan. Veel ruiten sprongen, en niet alleen in de stad, maar ook aan de overzijde van de Seine, te Honfleur.

De ontploffing werd tot ver gehoord. Stukken van steenen vielen tot op de Boulevard de Strasbourg te Havre. De poederfabriek was in een oude gieterij gevestigd tusschen Gravelle en de zee. Waar ze gestaan had zagen de toesnellende redders een reusachtig gat met

zelf bleef schier geen ruit heel en waren veel daken afgerukt en muren gescheurd. Gewonden werden haastig naar het hospitaal gebracht. O, hoe velen, die op het slagveld menigmaal den dood getrotseerd hadden, en om kwetsuren voor aktieven dienst afgekeurd werden, vonden nu, ver van het front, een ellendig einde. En welk een rouw weer in talrijke gezinnen van bezet België, waar menige vrouw en moeder thans rustiger was, daar haar echtgenoot, de vader van haar kinderen, achter de linie vertoefde.

Uit het onderzoek der overheden bleek de oorzaak van de ramp niet. Personages — zoo heette het — lieten zich wel interviewen, en kwamen met veronder-

Onze soldaten in de nieuwe uniform

puin en vooral met menschelijke overblijfsels, bloedige stukken vleesch, afgerukte ledematen... Het paviljoen waar kommandant Stevens werkte, was door de luchtdruk met allen die het bevatte weggeslingerd... Men vond den bestuurder met verbrijzelde borst en afgescheurde ledematen... Nog ademde hij, maar stierf in de berrie, welke hem weg moest voeren. Al spoedig wist men dat er meer dan honderd dooden waren, doch de meesten kon men niet herkennen en men diende de namen vast te stellen naar de lijsten. Als een aardbeving had deze plaats beroerd. Te Gravelle

stellingen voor den dag, maar wisten er zoo min iets van als de eenvoudigste klerk, die op 't oogenblik van 't ongeluk ver van daar in zijn bureel aan 't schrijven was. Men beweerde, dat autoriteiten reeds eenige malen in de uit Amerika gezonden munitie verdachte voorwerpen hadden gevonden, maar we staan heel wantrouwend tegenover militaire ontdekkingen, en uit reeds veel meege-deelde ervaringen op dit gebied, zal de lezer ons gevoelen deelen.

De maire van Havre hing een plakbrief uit:

Afl 38 Uitgever J. HOSTE, St-Pieterstraat, 30, Brussel
 “ Het Bloedig IJzerland ”

VERBODEN NADruk

WEKELIJSCH E AFLEVERING

Prijs: 30 centiem

10 Oktober 1920.

Aan de inwoners van Havre,

De ramp, die deze treurige dagen nog somberder kleurt, en te veel slachtoffers onder ons eischte, heeft vooral onze gasten en vrienden van België getroffen.

Ter gelegenheid der lijkplechtigheden, van allen, militairen of burgers, Belgen of Franschen, die als slachtoffer van hun plicht gestorven zijn, zult gij uiting willen geven aan de gevoelens van deelnemende sympathie, jegens hun gezinnen alsook jegens de Belgische regeering en het leger.

In menigte zult gij eerbiedig het stof-felijk overschot dezer dooden komen groeten, als deze morgen door onze stad gevoerd worden.

Ook zult gij uw gevoelens van solidariteit betuigen jegens de zoo wreed beproefde verwanten der slachtoffers, door het beroep van het municipaal komitee der vluchtelingen en van het officieel Belgisch hulpkomitee te beantwoorden.

De speelplaats van het lyceum werd in een rouwkapel herschapen en voor het altaar stonden honderd en een doodkisten, met Belgische en Fransche vlaggen bedekt.

Den 18en, om 9 uur 's morgens, plaatste men ze op kanonaffuiten, en na de zegening, trok een sombere, indrukwekkende stoet tusschen een dichte massa belangstellenden naar de Onze Lieve Vrouwekerk; men schikte de kisten om het gebouw.

Na de uitvaartmis, waarbij Mgr. Delestre, afgevaardigde van den aartsbis-schop van Rouen, het woord nam, voerde men de dooden voorbij den drempel, waar de priesters weer den zegen gaven. Vervolgens reden de kanonaffuiten met hun ontzettenden last naar de place du Vieux Marché, waar Carton de Wiart, minister van rechtswezen, Albert Meunier, Fransch minister van arbeid, en Ancel, afgevaardigde voor Havre, een lijkrede hielden (1).

En eindelijk geleidde men al die martelaars naar het kerkhof, waar later een monument opgericht werd met de namen der slachtoffers.

Ook de gezondheidsdienst werd gere-

organiseerd. Het was noodig, wij hebben gehoord van het schromelijk lijden onzer gewonden; van onvoldoende verpleging, gebrekkige inrichtingen.

Na den val van Antwerpen was het aantal dokters bij het leger tot 460 gedaald. Meer dan twee derde van de artikelen der centrale apotheek had men achter moeten laten. Twee hospitaaltreinen, allerlei ambulancen waren in handen van den vijand gevallen. De gewonden werden te Oostende verzameld. Voor velen was de tocht daarheen een echte foltering. En te Oostende verspreidde zich dan eensklaps het bericht, dat de regeering de stad zou verlaten.

Moesten zij, de patienten, de lijdens, de verminkten dan aan den vijand overgeleverd worden? Een paniek ontstond... Vele gewonden sukkelden de straat op, troepten ellendig samen aan de haven, zich verdringend tusschen de overgrooten menigte, die op een boot wachtte; anderen trokken burgerkleederen aan, verborgen zich bij meelijdende burgers of strompelden weer het binnenland in, om te trachten hun huis te bereiken. Men zag afgematte, kranke soldaten op stroo of matrassen van vluchtelingwagens naar Holland rijden, maar toch bracht de overheid de meesten nog Westwaarts. Meer dan 8000 bereikten per spoor Duinkerke; 5000 werden op allerlei voertuigen naar de badplaatsen van 't IJzerland (we zagen er te Coxyde aankomen) en naar Frankrijk geholpen, naar Duinkerke, Gravelingen en vooral Kales. Hier zag men talrijke ongelukkigen rondlopen om een plaatsje te vinden, want de ambulancen waren spoedig vol. Burgers openden voor hen hun woning, een godshuis, scholen, feestzalen. Zelfs de lokomotievenhal werd tot ziekenhuis ingericht, zoo ook het salon Richelieu, een Collegiale kerk. Schepen namen er op. En dan vloede een nieuwe stroom aan van den bloedigen IJzer... Gansch Calais scheen één hospitaal, vol menschenlijke ellende, vol smart en weeklaag. Veel lijdens lagen op stroo, minder ernstigen wachtten buiten aan de ambulancen hun beurt af.

Meer dan elf duizend gewonden moesten in die enkele eerste afschuwelijke dagen hier verpleegd worden...

Men haalde verband- en heelmiddelen

uit Parijs en Londen... Booten voerden patienten over het kanaal.

Eindelijk kon men doeltreffende maatregelen nemen. We hoorden reeds, hoe het hotel Oceaan in De Panne een hospitaal werd, bestuurd door dokter Depage. Rond het gebouw verrezen barakken, en weldra had men hier 800 bedden. We schetsten ook de ambulance Cabour, het landgoed in de duinen van Adinkerke. Zestien paviljoenen met elk dertig bedden herbergden daar de arme patienten.

Engelschen openden in het bisschoppelijk kollege van Veurne een « Belgian Fund Hospital », dat latser door Belgen overgenomen en wegens de beschieting van het stadje, naar Hoogstade overgebracht werd. Inrichtingen kwamen te Vinkem, te Beveren en elders nog. Bij Gravelingen bouwde men paviljoenen voor 500 bedden. Men beschikte over operatiezalen, radiografie, laboratoria, kortom alles wat er noodig was, om de arme martelaars, eerst door menschenlike moedwil zoo geslagen, verminkt, verscheurd, weer op te knappen. O, in die gasthuizen en hospitalen leerde men ook den oorlog verafschuwen... Wat is daar ontzettend geleden! Hoeveel smart vertolkte er zich in gillen, kreten, in 't geroep om moeder of vrouw en kinderen... Hoe menige kloeke man lag er treurig te sterven, onbewust van zijn toestand, maar soms ook met het beeld van alles, wat hem zoo dierbaar was, voor oogen.

En dat ijlen, in brandende koorts... dat moeilijk afscheid nemen van 't leven dan weer, hetwelk nog zoo lokte...

« In 't gasthuis... De bel aan de ingangspoort, riep de ziekenverplegers op en de stoet begon — zoo schreef M. E..., krijgs-aalmoezenier. Erbarmelijk verminkten draagt men weg, spoedig; de geneesheer werpt een vluchtigen blik op den gekwetste, neemt den naam op en zijn bevel weerklinkt, kort en krachtig: « Zaal IV »; bleke aangezichten gaan voorbij, met een doek om 't voorhoofd, waardoor het versche bloed zijpelt, de oogen starend nog in stomme afschrieking naar oorlogsvizioenen; ledige berrie's worden aangebracht, een lijk naar 't doodenhuis gevoerd; ginder tiert een adjudant, omdat, in wanorde, zijn mannen over 't grasplein loopen en 't al vertrappen... hier vertelt een dappere, te

midden van een kring nieuwsgierigen, hoe hij de eerste Pruisen heeft doodgeschoten en... in de zalen gaat het leven van wee en lijden zijn droeven gang voort...

Een lange, eentonige rij ijzeren bedden, witte zorgvuldig geplooiden lakens, waarop omwonden handen rusten, waaruit hier en daar een zucht of een klacht oprijst, waarin van koorts gloeiende oogen u aanstaren zonder u te zien, verloren in droomen van bloedige moorden.

Een prikkelende geur van formool en medicijnen.

Bij 't derde bed blijf ik staan. Een jager te voet ligt daar, een kogel dwars door de kuit van 't rechterbeen.

— Hoe stelt g'het vandaag, mijn jongen?

— Tamelijk wel, mijn aalmoezenier.

En de gelaatstreken verkrampen van de pijn.

— Goed geslapen van nacht?

— Geen oog toegedaan. 't Brandt daar in mijn been; 'k geloof dat ze er met een gloeiende tang in gewerkt hebben.

Toch richt de man zich half op en reikt me de hand. Hoeveel heb ik er gedrukt van die klamme handen en hoe voelde ik telkens, telkens opnieuw met wat liefde wij die jongens moeten beminnen!

— Hebt ge geen lust in een druif of zoo iets?

En ik trok de schuif van zijn nachttafeltje open, want ik wist, dat liefdadige vrouwen de ronde gedaan en uit hun fruitkorf uitgedeeld hadden. Daar lag een prachtige tros donkerblauwe druiven met hun verlokkelijk zacht waas. Twee waren er uit gepikt « Niet lekker genoeg voor een fijnproever als gij? » Langzaam draait de kerel zich om, zienlijk zich bedwingend om zijn smart niet uit te roepen. « Heerlijk zijn ze... sappig en fijn... maar... », en heel 't gelaat straalt nu van innige voldoening, « maar 't is straks bezoek en mijn kleine komt mee dezen keer, heeft de vrouw gezegd... en hij lust ook druiven! »

'k Heb hem toen bezien en getrild tot in mijn ziel, en bevend heb ik hem een kruisken gegeven op zijn verhit voorhoofd.

En een ander schrijft:

« Op het tweede bed zat een jonge re-

(1) Talrijke bijzonderheden van dit hoofdstuk zijn geput uit « Un Royaume en exil », van M. des Ombiaux, al wachten wij ons wel al de lyriek van dezen schrijver over te nemen.

kruut half recht. 'k Had hem meer dan eens ontmoet, op straat, langzaam slenterend, voet voor voet... eenige stappen en dan moest hij rusten; zoo deed hij zijn kleine wandeling, in de zon, hopen op genezing, die niet komen wilde. Juist als in het gedicht van de Genestet: « Het haantje op den toren ».

De dokter zond me naar hem heen... Hij oordeelde het noodig, hem de laatste sacramenten toe te dienen. Het hart betterde niet.

En Frans — zoo heette hij — zat nu half recht.

— Ach, aalmoezenier, 't gaat niet... ik kan zoo moeilijk ademen... en hier aan m'n hart... zoo'n pijn.

We waren aan 't praten, stillekens, langzaam. Voorzichtig behandelde ik de groote vraag. 't Ging van zelf. Toen ik de verzoeningswoorden over hem uitsprak, werd ik getroffen door zijn waskleur, met dien blauwachtigen schijn. 't Leven scheen maar half meer dit verzwakt gestel recht te houden.

't Was nog een kind anders, negentien jaar; zijn aangezicht was als van een knaap van vijftien, met iets droevig glimlachends om de lippen en iets droomerigs in de oogen. Hij weende.

— Wat is er, Frans? Lijdt ge meer?

— Neen, aalmoezenier, ik denk aan mijn broeder.

— Zoo, en waar is die?

— Op 't front... en ik dacht... was ik maar in zijn plaats...

— Maar jongen lief, daar is het gevaar groot.

— Juist daarom... hij is gezond... aan mij is zoo weinig gelegen.

Hij zag me aan... hopeloos. Ik hielp hem neerleggen op zijn beddeken, drukte hem zachtkens de handen, nog een kruisken op zijn voorhoofd.

— Tracht wat te rusten, Frans, en tot morgen...

Hij zag me aan... hopeloos.

Vier dagen later was hij bij den Heer. Wij zijn hem gaan begraven, op vreemden bodem, in de plooiën onzer drie-kleur.

... Een vader! Hij was uit de omstreken van Mechelen gaan vluchten. Twee zoons in 't leger en sedert maanden had hij geen nieuws meer van hen gehad.

De jongste was ook moeten optrekken: klas 1914.

Hij zat daar voor mij, de oude, nog kranig, maar moe van zijn lange reis. Want hij kwam uit het verre Vendée, waar hij gastvrijheid genoot, met zijn vrouw en zijn dochter. Twee dagen en een nacht had hij in den trein gezeten en was toen in een stad afgestapt, dicht tegen ons kantonnement en had den heelen nacht rond de statie geloopt. 's Morgens kwam hij te voet naar hier. Hij droeg een groote korf, vol eieren, chocolade, boter... « Dat lust onze Door, ziet u! » Tevreden glimlachte hij, maar seffens daarna kwamen de tranen in zijn oogen.

— O, toen ik dit telegram kreeg, dat mijn lieve jongste zoon in 't gasthuis lag, ziek, doodziek, schoot mijn hart vol. Zoo'n goede, goede jongen! Hij was de troost van onze oude dagen. Wat kon hij schoon ongel spelen! Want hij was kostergeliste bij ons.

En fier richtte de man zijn hoofd op.

— Ja, dat weet ik, want ik deed hem hier onder de militaire mis spelen. Hij was waarlijk een kunstenaar.

— En dat hij nu sterven gaat!

Hij snikte. Er zijn smarten, die met geen woorden te stillen zijn... 'k Beproefde het ook niet.

'k Zag den vader gaan, gebogen onder den last van zijn droefheid, maar blij zijn zoon nog levend te zullen zien en hem wat zoetheid te brengen.

Een week daarna ontmoette ik den aalmoezenier van 't gasthuis.

— Zeg, weet ge 't nieuws? De jonge orgelist, die van uw kantonnement kwam, is naar den hemel. Juist gestorven toen ik hem een « Manuel de plein chant » bracht, dat hij me gevraagd had. Zijn vader is op de begrafenis geweest. Treurig, vriend! Zoo'n droefheid heb ik zelden gezien. » 1)

... Een ander tooneel:

De telefoon roept ons. Men moet een baar hebben in de linie. Drie minuten later zijn wij ter plaatse.

Aldus vertelt een brankardier bij ons leger 2). Een granaat heeft een onderkomen getroffen. Er waren zes man in.

1) K. Ellebaers.

2) Ph. de Ribaucourt. Maurice. Histoire d'un brancardier.

Een deken bedekt reeds een lijk, dat in een weide naast de loopgraaf neergelegd is. In het puin werken twee mannen om een begraven kameraad te bevrijden, wiens klagende stem we hooren. Hoofd, borst, armen komen vrij. We moeten nog eenige minuten wachten, alvorens we het slachtoffer kunnen opnemen. De ongelukkige is vooral aan de beenen getroffen. Bloed ligt op den grond. Mijn kollega snijdt behendig de broekspijp af en legt om de dij een verband. Over het bleek gelaat van den stervende gebogen, dient de aalmoezenier hem de laatste sacramenten toe.

We brengen den gewonde weg. Hij komt tot het bewustzijn en vraagt om drinken. De dorst, welke altijd het gevolg is van overvloedig bloedverlies, foltert hem. Lang ligt hij daar zonder spre-

beroep is. Ik weet zeker, dat die soldaat zijn been zal verliezen en als er weer een bloedstorting volgt, vrees ik, dat hij sterven zal, 't zij hier, 't zij bij 't vervoer. En ik weet haast niets van hem. Is hij gehuwd, weduwnaar, jonkman, verloofd? Arm of rijk? Eischt de een of andere omstandigheid in zijn familie niet een bijzonderen maatregel? Ik ken zijn karakter niet; sommigen zijn geheel verslagen, als men hen laat vermoeden, dat ze zullen sterven; anderen daarentegen wenschen kalm de waarheid te vernemen! Waar ligt onze plicht? Gewoonlijk gebiedt men ons hun in de onwetendheid en zeker in twijfel te laten. »

Ik kom weer bij den gewonde; hij schijnt te slapen. Van tijd en tijd kermt hij; een schok beroert even het lichaam, dat daarna weer stil ligt. Men heeft al

Het inladen van een gewonde

ken. Dan wendt hij zich tot den dokter en vraagt hem: « Kan ik nog genezen? » De dokter antwoordt op den meest beslissen toon, dat hij daaraan niet in het minst moet twijfelen. Een oogenblik later vraagt hij, of hij zijn heen zal behouden en het antwoord wordt weer vlug en bevestigend gegeven. De lijder schijnt daardoor wat rustiger. Intusschen laat men weten, dat de gevraagde auto door het bombardement een grooten omweg moet maken.

Het gelaat van den dokter verduistert. Hij gaat buiten, om wat versche lucht te scheppen. Ik volg hem... « 't Is zoo hard om in zulk een geval te moeten liegen », zegt hij. « Ge ziet hoe akelig ons

zijn kleederen geopend om hem te verlichten. « Drinken! » klaagt hij. Ik hef zoo zachtjes mogelijk zijn hoofd op en giet eenige teugen tusschen zijn kleurloze lippen. Hij opent de oogen, kijkt me aan en murmelt: « Dank ». Ik neem een stuk verbandlinnen, doop het in het water, wasch hem 't gezicht, den hals, de handen; het schijnt hem goed te doen, want hij kijkt me weer aan en vraagt: « Denkt ge dat ik zal sterven? » Ik kan zijn blik niet verdragen, en keer hem den rug toe, want ik heb evenmin den moed der oprechtheid. « Maak u niet bang », raad ik hem aan, « ge weet wat de dokter gezegd heeft ». « O, de dokter zegt dat aan ieder ». Voelt hij gene-

genheid voor mij, om de weinige zorgen, die ik hem toediende; acht hij mij als nieuweling minder in staat om te veinzen? Heeft hij mij met den dokter zien uitgaan? In elk geval vraagt hij mij, met zijn laatste kracht aanstarend: «Zweer me, dat de dokter u niets meer heeft gezegd, dan aan mij!» Ik aarzel een oogenblik... en dat is hem voldoende, want dadelijk herneemt hij: «Spreek niet... 't is niet meer noodig, ik weet genoeg». Een oogenblik ligt hij met gesloten oogen in gedachten. Ik eerbiedig zijn stilzwijgen... Dan gaat hij voort: «Gij begint uw ambacht als brankardier. Och, het is niet beter dan het onze. Er is maar een ding, dat ik u zeggen wil... als ge van mij een raad aanneemt, en ik geloof 't recht te hebben er u een te geven, daar ik hem misschien met mijn leven betaal... bedrieg nooit een gewonde, vooral niet een stervende. Gij kunt u niet verbeelden, welk een dienst ge me bewezen hebt.» Hij verviel weer in stilte... Dan op krachtigen toon: «Haal den aalmoezenier en laat mij met hem alleen.» De brankardier doet het... Als hij den gewonde terug ziet, ligt een trek van kalmte, bijna van geluk over het wezen... Op het voorhoofd parelt koud zweet in groote druppels; de adem reutelt... «Mama» klinkt het zacht. De dokter treedt binnen... Zijn diagnose is nu duidelijk! «'t Is het einde.» En zich over den zieke buigend, vraagt hij of deze veel lijdt. «O, neen, 't is niets... ge hebt me immers verzekerd, dat het been behouden blijft.»

De minuten kruipen zeer langzaam voorbij. De stervende laat den aalmoezenier terug roepen, en schijnt met moeite te ademen.

— Ik hef hem lichtjes op, vertelt de brankardier, en leg hem een deken in den rug; hij schijnt zich zoo beter te gevoelen. De oogen flikkeren in het bloedloos gelaat. «Mama», murmelt hij een tweede maal. Dan denkt hij even na... Ge zult haar alles zeggen, niet waar mijnheer de aalmoezenier? Ik denk, dat het haar troosten zal. En gij, vriend, als ge ontsnapt, zult haar gaan halen en bij mijn graf brengen en hier.»

Zijn verzwakte stem is nauwelijks hoorbaar in de heilige stilte, welke binnen de zaal hangt. «Laten wij bidden», zegt de aalmoezenier, die den rozekrans

begint. Paul, zoo heet de gewonde, schijnt al zijn woorden te volgen en bij het einde van het Vader Ons van het derde tientje, zegt hij: «Ik sterf voor België. Zeg haar dat goed, niet waar? Leve de Koning.» Zijn gelaat krimpt samen... «Ik versmacht...» roept de stervende, ik versmacht. O, mijn God, ik geloof, ik bemin u...» Een schok beroert hem. «Ik be...» Het hoofd zijgt op de borst... Alles is over.

Als de zaal opgeruimd is en de doode in een bijgebouw ligt, gaat de brankardier naar den tuin. «De dokter en aalmoezenier praten over alles. Niemand spreekt nog van den doode; denkt men nog wel aan hem? Ik ga bij mijn groep en meng me in het gesprek. Het is vroolijk, geestig soms. 't Is een ontspanning en 't doet me goed. Als men van zoo nabij den dood heeft gevoelt, lokt het leven zoo krachtig.»

... «Een granaatscherf in den arm...» zoo schrijft dezelfde; in enkele op elkaar volgende brieven. «Ik heb een afschuwelijken dag gehad. De avond en de nacht waren zeer pijnlijk. Hevige aanvallen van koorts, nu was ik warm, dan rilde ik van de koude. Ik vreesde verscheidene malen, dat mijn laatste oogenblik aangebroken was... Eergisteren morgen liet de dokter mij naar de operatiekamer brengen voor 't leggen van een verband. Hij was heelemaal niet tevreden. Hij stond daar met een anderen dokter. Lang onderzochten ze me en dan maakten ze me in slaap... Dat was voor den derde keer... Pas later begreep ik wat er toen gebeurd is. Ik had veel pijn in de hand. Helaas, toen ik om negen uur die hand met mijn ongewonde wilde verplaatsen, bemerkte ik, dat ze al afgezet was... Vreeselijke wanhoop maakte zich van mij meester. De verpleegster vond me in tranen.

... Nu gaat het beter. Ik ben voor de tweede maal geopereerd geworden en nu heeft men mijn arm tot bij den schouder afgezet. De verpleegster heeft het me maar dadelijk gezegd, om me de pijnlijke verrassing van den vorigen dag te besparen. Toen ik dezen morgen bij het ontwaken den schoonen blauwen hemel zag en de zoele lucht inademde, den geur der reseda's opsnoof, voelde ik toch nog de heerlijkheid van 't leven...

Maar na al zijn lijden stierf deze gewonde echter, daar in het Oceaanhospitaal van de Panne, en hij werd op het kerkhof van Adinkerke ter ruste gelegd,

Hoe veel dergelijke tooneelen konden we schetsen. O, zeker, veel soldaten verhardden en gewonden en dooden werden spoedig vergeten. In de soldatenzaal had men ruwe uitdrukkingen om lijden en smart als te verduiken. Een krijgskdokter noemde men pillkensmarchand en ook wel peerdenbeenhouwer of peerdenmeester.

«Er bestonden dokters» lezen we bij Is. Evemar Van Moere (1) «die als 't ware om te «leeren» maar dadelijk sneden en staken lijk echte peerdemeesters; of ze bij onze oorlogslui in gratie stonden.» Maar ook «karottentrekkers» waren bij teleurstelling grif in 't toedienen van scheldwoorden, als ze geen «exempt», dat is ontslag van den dienst voor enkele dagen, konden verkrijgen... Sommigen dreven 't zoo ver een pruim tabak in te slikken, om geel te worden, lieten den geweerkolf op hun teenen vallen, of verzonnen andere middelen — een kogel door den vinger, na eerst een zakdoek op den geweerloop gelegd te hebben, anders kon men aan de wonde zien, dat 't schot van te dichtbij was gelost, enz., om toch maar wat achteruit te geraken. Wie niet «exempt» werd, was «vu» of «vu soigné» of «peut faire service», en kon terug naar de loopgraven.

Brankardiërs, ziekenverplegers noemde de piot gewoon ziekendoodnippers, en voor heel de groep van ziekendragers, dokters en aalmoezenier, die men of meer onafhankelijk van het bataljon stonden, vond men den naam uit van «état-major». Het oorlogskruis was voor hen niet het bekende eereteken, maar het schamel houten kruisje op het graf... zoodat in oogenblikken van ontmoeding de soldaat wel eens uitriep: «Als we dood zijn, krijgen we allemaal 't oorlogskruis». Ook met den dood werd gespot... Men wende immers aan 't meest gruwelijke, men zag dien maaier steeds om zich heen... 't Leger telde zes divisie's, de zevende divisie ligt te Adinkerke, zeiden de jongens, en dan bedoelden ze

1) Soldatenleven.

de groote militaire begraafplaats. En aan het hoofd dier afdeeling stond volgens hen generaal Jacquet, omdat dezes stofelijk overblijfsel, volgens eigen schriftelijken wensch om te midden zijner «heldenjongens» begraven te worden, op het kerkhof te Adinkerke ter aarde werd besteld. (1)

Herinnert deze zegswijze aan de zee-manstaal, welke zich ook voedt in het dagelijksch bedrijf (hij is naar den kelder, hij is naar de haaien), harder klinkt ons deze voor een makker, die begraven was, «hij krijgt een bloemhofken op zijn buik». «De alkelig-ironische uitdrukking», aldus de aangehaalde schrijver, zinspeelt op de bloemenperkjes en tuintjes die op de graven onzer gesneuvelden hielden werden aangelegd. De mannen vonden er geen bezwaar in, bij gelegenheid met hun eigen ongeluk te spotten. «Was diè granaat ontploft, 'k had al lang met een bloemhofken op mijn buik gelegen!» Ze vertelden hun lotgevallen met den genoeglijken glimlach van iemand, die een koddig avontuur beleefde. Ze waren ten andere fatalistisch gestemd. «Ge kunt loopen waar ge wilt, als hij voor u bestemd is, moet gij er toch aan! Als uw uur niet daar is, moogt ge aan mitrailleurzen, bommen en obussen uw botten vagen... ge kunt er toch niet aan.» Ziedaar ook soldatengezeden.

Maar achter al deze ruwe taal, schuilt de heel dikwijls een gevoelig hart. Die taal trouwens kwam voort uit een tegenstelling tusschen de oprechtheid van den soldaat, die den oorlogstoestand nam zooals hij was... ruw, hard, gruwelijk, afschuwelijk, en de ambtelijke berichten en de regeeringsletterkundigen, de gazeteschrijvers van Havre en elders, welke alles opvijzelden en met schreeuwendele kleuren een valsch beeld schilderden van de ellende in de bloed- en moddergrachten, waarvan die menschen zoo verre stonden. De piot noemde de zaken zooals ze waren en deed zijn plicht voort... en 't liefst verdook hij zijn teerhartigheid, omdat juist overal rond hem de werkelijkheid tegen die gevoelens vloekte.

Maar hoe dikwijls toch ook kwam dat gevoel boven... O, die stonden, als een

(1) Everard Van Moere. Soldatenleven.

makker viel, en stierf, als men een brief van huis kreeg, een foto van geliefden... Menig tooneel zouden wij hier willen schetsen. We nemen een der schoonste uit 't jaar 1916. 't Geldt ook een der schoonste soldaten, Firmin Deprez, geboren te Kortemark, vrijwilliger geworden in 1915, adjudant bij het zesde linie, en sneuvelend bij Noordschoote in den nacht van 21 Mei 1916. Frans Brusselmans schreef daarover:

« Gisteren hebben wij Firmin Deprez begraven!...

Toen ik Maandag van mijn observatie post kwam, vernam ik het. Gedood in den nacht van Zondag op Maandag, met een kogel vlak door het hart. Ik ging Hilaire Gravez opzoeken... En als ik hem zonder spreken de hand drukte, begonnen wij bijna te weenen. We telefoneerden en schreven naar eenige vrienden en gingen dan naar Oostvleteren om hem voor de laatste maal te zien.

O, die school van Oostvleteren! Nooit zal ik die vergeten. Een vuile, verlaten school, waar de stappen hol klonken in de leege gangen. De grond besmeurd, de muren vol groteske onhandige teekeningen... Wij stielen de deuren open, rechts en links. Niets. Eindelijk: « Hier is 't », zegde Hilaire. Een vuile plaats met een venster. Gansch leeg. In het midden een kist op een berrie en erover een zwart laken met de driekleur. 't Was dus hier!

We stonden geslagen... We maakten een kruis!

— « Kom, zegde Hilaire, « we zullen de kist open doen ». Ze was al vastgeschroefd. Ik weet niet, maar 'k gevoelde als een plotsen schrik en 'k zegde hem: « Neen, laat maar! » « Ik wil hem nog eens zien! » zegde Hilaire met een krop in de keel en met een mes deed hij de schroeven los.

Daar lag hij!... 't Was wel Firmin! Hij was verstruïcht sinds ik hem gezien had en droeg een blonden knevel. Het zachte, kalme gelaat wat op zijde gedraaid, den kop op den rechterschouder als een Christusbeeld... de linkerhand op het hart, een weinig onder de plaats, waar de kogel hem had getroffen, de rechter langs het lichaam gestrekt. Zijn borst was gansch ingezwachteld met het verband; een groote roode plek boven het hart...

Het bloed kwam omhoog, hij droeg

een groote blauwe plek in den nek en 't parelde rood uit den gesloten mond.

Ik gevoelde een schok en plots een groote kalmte en 'n diepe droefheid. Daar lag hij nu... dat bloeiende zonnekind van Vlaanderen!... Ach, moeders, moeders... zoo ge wist hoe uwe zonen hier sterven! En wij hebben dan samen luidte drie « Wees-gegroetjes » gebeden en als 't gedaan was, zou ik hem wel willen aanroepen hebben als een heilige uit den hemel. En 'k verstond plots waarom wij daar stonden. Hilaire voor Oost-Vlaanderen en ik voor Antwerpen. Wij stonden daar voor U allen en met U allen hebben we hem gevraagd, dat hij over ons wake en ons zegene en bidde voor zijn Vlaanderen en zijn volk.

De avond purperde nu weer... een schoone Mei-avond. In de holte der gangen klonk afwisselend 't gefluit en het neuniën van een schavenden schrijnwerker... Een merel schuifelde voor het raam. De zon ging onder... een straal viel op 't gelaat van den doode en bleef er rusten als een aureool...

En gisteren hebben wij hem begraven...

Te voet, te paard, en met fietsen waren een 25 Leuvensche studenten kunnen, afkomen, met zijn broer, die bijgestaan werd door E. H. Legrand van Brugge, Leo Ghesquière, Hilaire, ik, René de Jongh, Louis Ellebaers, Pol de Mont, Willem Liebrecht, Rafke de Mayer en een schare West-Vlamingen... De gheele kerk zat vol soldaten. De kolonel en een dertig officieren waren tegenwoordig... Na den dienst spraken de kommandant, een adjudant en een soldaat om de beurt. Velen weenden. Dan trad een voor met een woord uit het hart — ons woord...

Wij zijn dan één voor één, een weinig grond op zijn kist komen werpen... en dan een militaire groet...

Er is dezer dagen veel kracht, veel schoonheid, veel liefde uit de wereld gegaan. » (1)

Een ander tooneel... nu in de school van West-Vleteren...

« Bernard Blommaert, zoon van den protestanschen onderwijzer te Maria-Hoorebeke, is niet meer...

Na de lagere school bij zijn eigen va-

(1) « Uit Soldatenpennen », brieven verzameld door Dr M. Cordemans.

der was hij te Gent op het atheneum gekomen en zou daar voor de Hoogeschool zijn studie voortzetten.

Hij was een levenslustige, veelbelovende jongen! Veelbelovend ook voor onze edele Vlaamsche zaak in België! Helaas, daar kwam die namelooze oorlogsramp over ons landeke.

Ook hij trok ten strijde.

Eerst nog als recruit en leerling, weldra als onderwijzer van recruten, en hij klem op tot adjudant-onderofficier.

Een zijner veldpredikers, zijn eigen neef en dorpsgenoot, Karel Blommaert, ontmoette hem gedurig en schreef:

« We herdenken nauwelijks in den stillen, haast teruggetrokken Bernard,

trillen door een Hoogere hand geroerd mede door den ernst der tijden.

« Ach! wanneer gaan we nog eens allen te gaar in Hoorebeke zijn en zingen », zuchtte hij.

Wie had toen gedacht, dat zijn levensdraad zoo kort daarop zou afgesneden worden, en de woorden van « Het uurwerk » tot het laatste in vervulling zouden komen?

Op 't front, evenals in de onderrichtskampen was Bernard van oversten en ondergeschikten dadelijk bemind.

Alles kregen zijn oversten van hem en hij van zijn mannen gedaan: zonder bottle woorden en 't gewone vloeken, liep alles als op wielletjes.

Begravenis van Bernard Blommaert te West-Vleteren

den levenslustigen jongeling van vroeger.

Van hem kan gezegd worden: « door lijden geheiligd ».

Vervulde al 't geen rondom hem gebeurde, dat onbeschrijflijk helsch drama zijn schoone ziel met afgrijzen en sloeg het hem met sprakeloosheid, of voelde hij wellicht wat er hem persoonlijk te wachten stond?

Beide zijn mogelijk.

Voor zijn vertrek naar 't front ontmoette ik hem te Caen:

We zongen samen, gelijk zoo dikwijls vroeger in ons lief dorpje.

We zongen samen « Het uurwerk ».

We voelden in ons gemoed snaren

Daar brak de voor hem noodlottige 21ste Juli aan. 't Was nochtans de nationale feestdag, en zijn laatste dag, dien hij in de loopgraven moest doorbrengen, vóór een welverdiende rust. Een tamelijk groote postwissel, door vriendenhand toegezonden, moest als 't ware de blijdschap verhoogen. Maar nauwelijks wilde hij hem aannemen, en toen hij hem zuchtend in den zak stak, zeide hij: « dat zal me toch geen geluk brengen ».

Van 9-12 uur 's avonds was hij vrij en bracht hij door met mijn broer George, die in dezelfde compagnie diende. Wat er al innigs tusschen die twee boezemvrienden verhandeld is, laten we rusten. 't Liep meestal over herinnerin-

gen uit de zalige jeugd, doorgebracht in 't zoo geliefde dorpje Maria-Hoorebeke.

O waar ik eens kind was!
O plekjes der jeugd!
Zoo zonnig, zoo zalig,
Zoo vol van geneugt!

In dien nacht vroeg men mannen van goeden wil voor een gevaarlijke patrouille aan het IJzerkanaal. Bernard bood zich aan.

Met welk een glimlach van voldoening op 't gelaat kwam hij na volbrachte zending terug. Maar... juist als hij zich van den dijk in zijn loopgraaf wil laten glijden, rijst een vuurpijl, alles verlichtend, een geweerschot, wel gemikt... en alles is weer donker en doodsch stil... De wreede, zwarte dood heeft zijn werk gedaan. Een kogel had dat jonge levenslustige hart doorboord..., stilleggend voor altijd dien forschen polsslag, een einde makend aan zooveel schoone en edele verwachtingen, zooveel zalige, heerlijke toekomstdroomen...

Bernards taak was volbracht.

Zijn glimlach behield hij. Nooit zag ik schooner doode. Zonder lijden is hij ons voorgegaan, daar Christus, de Gekruiste, ook voor hem den prikkel des doods weggenomen had.

Waar hij daar lag, met gevouwen handen, voor altijd gesloten mond, dat vredig gelaat, in dat leêge schoolhuis te West-Vleteren, hij, (de zoon uit het schoolhuis te Maria-Hoorebeke, de zoon uit dat gezegend onderwijzersgezin..., sneden we weenend hem eenige haarlokken af...

Weenend dachten we aan zijn geliefde ouders en betrekkingen, daar ginds over de vuurlinie, in 't geliefde dorpje. Twee dagen later droegen we hem naar zijn laatste rustplaats, niet in de schaduw van ons geliefd geuzentempelke en op 't eigen protestansche kerkhof, omringd van magen en vrienden, zooals we 't zoo gaarne gewild hadden, maar daar op dat soldatenkerkhof van West-Vleteren, waar reeds zooveel makkers rusten, onder bloemen en kransen.

We weenden en voelden toch iets van Gezelle's woorden: « we weenden en we waren gelukkig en we droegen een lijk ».

O, welk een gevoel en welke ernst in vele soldatenharten niet waar?

Dikwijls bezocht de Koningin de hospitalen... P. Hilarion beschrijft ons zoo'n bezoek te Cabour:

« De Koningin komt! »

Het was de eerste maal dat die mare door ons hospitaal liep. De karwei mannen kwamen in rep en roer. Al de passerellen moesten schoongeveegd. Waar sinds weken leemten gaapten — daar menig wit hoog hieltje, afgekraakt, was blijven in haperen — werden in der haast nieuwe latten bijgeslagen.

De zeewind, zijn ondelgbaar instinct getrouw, had tusschen de barakken zijn kuilen gewroet en duinruggetjes opgeworpen; zijn misdrijven werden met spade en hark weggewischt. Achter de zalen werden de vuilnisbakken geledigd, het omliggend terrein met assche en versche kloorkalk bestrooid. In de lazaretten gaf het een wrijven en afstoffen van belang: verpleegsters, in haar angst niet klaar te komen, gingen zoo ver den vaagborstel zelve ter hand te nemen.

De zieken kwamen insgelijks zenuwachtig. Ze wilden wel den schijn bewaren, onze brave jassen, of ze volkomen koel bleven; ze beweerden wel « dat het hen djuust eender was, of de koningin kwam of daar bleef » — en dat het de koningin niet was die belletten zou « dat ze, weerom naar de front zouden gestampt worden »: ze deden me moeilijke momenten beleven. De eene verlangde helderder lakens; de vlieger huilde om een verschen pijama; driemaal achter elkaar moest ik naar den coiffeur loopen — die zich, naar zijn loffelijke gewoonte, niet liet zien. Toen haalden ze al sakkerend zakspiegeltjes en scheermes onder uit, en begonnen een gejaagd, en toch langwijlig, toilet.

Mijn bazin stond natuurlijk onder hoge spanning. In de duinen was ze een bundel anonyme kruiden gaan uittrekken die voor bloemen konden doorgaan. Uit haar eigen slaapealet had ze tafeltje en kleurlapjes bijgehaald om het niet smettelooze blad der nachttafeltjes te dekken. Met ether en ammoniak had ik de ruiten moeten wrijven. Over de badkuip, waarin voor een uurtje de vreemdsoortige rommel dekking had gezocht, wierp ze haar eigen bloemige bedsprei.

Met al die herrie had de juffrouw haast haar eigen toilet vergeten. Terwijl ik op den uitkijk zou staan om de hooge bezoekster tijdig aan te melden, sloot zij zich even op in 't apotheekje om den

witborstel te hanteeren, en haar katooten sluier tegen een zijden te verwisselen.

Om iedereen 't zijne te geven: ik ook had het noodig geacht mijn baard op zijn Goede-Herders in twee punten te knippen, mijn hoofd met Opodeldokbalsem te wasschen, mijn brilgoud met sidol op te wrijven. Met een witte blouse, en dito voorschoot nog pas uit de plooi, wandelde ik plechtstatig over de latpaden.

De koningin bezocht zaal dertien. Aan de deur wachtte een gendarm met de vorstelijke geschenken: voor iederen zieke een pakje chocolade en een doos sigaretten. Nog andere verplegers, al even gewetensvol geboend en gestreken, slopen in de buurt. We plaagden den braven P.P. met vragen of wij ook een cadeau zouden oploopen: ten antwoord gooide hij ons met leeg doozen na. Van verre wierpen we door de open deuren een blik in de zaal. We konden onderscheiden hoe de koningin, in licht grijs gekleed en zeer eenvoudig hoedje, door den kolonel, pet in de hand, van bed tot bed werd geleid. De koningin gaf de mannen de hand, praatte een poos, bood een pakje en schreed verder.

« Madame! de koningin is in zaal vijftien. »

De vrees dat de besmetten zouden ter zij gelaten worden was ongegrond gebleken. Met zevenmijlen laarzen kwam de dokter aangehold om ons officieel te verwittigen. Over ons zaaltje — zijn zaaltje — drukte hij zijn voldoening uit. De bedden spierwit, de nachttafels bont van bloemen, de zieken half opzittend tegen het hoofdeind — met blanke handen, gekuischte nagels, beschaafde knoppen. Zenuwachtig tripte Madame over en weer. Al driemaal had ik haar gerustgesteld nopens den onberispelijken plooi van haar « voel », het klasstieke der « révérence » die zij bij voorbaat beproefde. Om niet in 't gedrang te geraken, had ik, bedeesd, post gevat in een hoek. Ik voelde me niiks op mijn gemak. Een al te ijverige vriend, bij mijn aankomst in Engeland, had het koninklijk paar een calligraphisch afschrift, met portret des schrijvers, opgezonden van « België's kruisweg » en « l'Attente ». De sekretaris van 't Hof had daar met een zeer vleien en banaal woordje op weer geschreven. Verbeeld je nu eens, sidderde ik bij me

zelve, dat de koningin me herkent!

Voetgetrappel op het plankier. « Une chambre d'isolement pour diphtérie », zegt de bas van den kolonel. Onze dokter is eerst van allen binnengestapt. Hij ziet me, en met gebiedend gebaar: « Gij, de keuken in! » Adieu veau, vache, cochon, couvée! Met mijn tweepuntigen baard, stralenden bril en glanzenden voorschoot, vind ik me teruggedreven op mijn eigen stelling.

Ik had mij voorgenomen over dit koninklijk bezoek een zeer interessanten brief naar huis te schrijven: daarom laat ik de deur der keuken op een reet. Ik kan echter niets ontwaren dan het voeteind van twee bedden en den rug van den kolonel. Ik hoor hem de zieken voorstellen — want voor den kolonel is een man een ziekte —: Angine de Vincent... Sa Majesté remarquera cet érythème polymorphe... Bij 't heengaan schiet de koningin onverhoeds een blik door de kier, neemt me, heel even, op van 't hoofd tot de voeten... En weg is ze.

Madame treedt meesmuilend mijn trokje binnen. « Geen complimentje voor mijn zaal! niets dan zoo'n heel serieuzen hoofdknik! » We moeten 't dan toch gelooven wat die sakkersche luitenant zei: « Gij zijt niet interessant! De zieken alleen zijn hier van tel! » Nu, de jassen zijn in hun schik. Ze toonen elkaar hun geschenken. « De keunegin, juicht de vlieger, vroeg me hoelang ik al op de front was! Misschien krijg ik nu een goed plaatsje achteruit! »

Nog vele andere bezoeken heeft de koningin, en ook de koning, ons gebracht, tot groot genoegen der zieken. Ik heb dan telkens dat vrij half uurtje benuttigd om achter de barak een pijp te rooken. »

De hospitalen achter 't front waren niet altijd veilig voor het geschut.

De Duitschers wierpen bommen in De Panne, naar het sanatorium te Zuidcote, troffen ambulancen te Duinkerke. 1)

(1) P. Hilarion schrijft over het hospitaal Cabour:

De zomer van achttien bracht ons spannende dagen. De Duitschers hadden hun groot Westeroffensief ingezet. Ze drongen op over Béthune en Bailleul. Heel den Vasten door hadden ze dagelijks, met verdragende stukken, Adinkerke en omtrek beschoten. In militaire taal heet dat: « de verkeerswegen van den vijand onder vuur houden » — feitelijk vuurden ze in 't wild over akkers en hoeven, sloegen spelende kinderen op straat tot gruzelementen, begroeven boeren en burgers on-

Wij hebben dus even nader de hospitalen beschouwd.

Neen, wij konden, wij mochten ons in ons overzicht van de legerorganisatie, niet bij een bloote opsomming van instellingen bepalen. We moeten, al is 't maar een flauw denkbeeld geven, van wat er binnen die, meestal houten wanden, omging.

De dienst der gasthuizen werd gestadig uitgebreid. Meer dan dertig hospitalen werden in Bretagne ingericht. Dan had men asyls voor bijzondere gevallen, het hospitaal van Juaye-Mondaye, voor zenuwziekten, dat van Châteaugiron voor hersenziekten, van Auberville voor inwendige ziekten, Convallat en Montpellier voor borstkwalen. Dit laatste was een oud, ruim landhuis, bestaande uit groote lokalen met wijde ramen, waaruit men den heerlijken plantengroei ontwaarde. De eigenaar stond het aan onze overheid af en hier verzamelde men de toringlijders, de arme jongens, belaagd door de zoo vreeselijke ziekte, welke in korten tijd de gezondste gestellen sloopt, al laat ze den lijder de hoop op genezing, vooral hier, waar de zon hem koesterde op de witte bedden in den tuin of voor de open vensters. Hoe dreven dan bij 't lange peinzen de gedachten naar Vlaanderen en Wallonië, naar 't zoo ver bezette land... O, tragisch was daar in Frankrijks Zuiden het wegsterven van zoo menig ijzersoldaat, gespaard ja door lood en kogels, maar aangegrepen door koude nevels, het onbarmhartig water, de vochtige lucht...

De hertogin van Vendôme (1) stichtte een ambulance te Kales, en dan een hospitaal te Cannes voor herstellenden in de villa Saint-Jean, omringd door een heerlijk park. Nadien gingen de officieren over naar de villa Anastasie. Dikwijls werden de gewonden op feestjes uitgenoodigd in de villa Saint-Michel van

der de puinen van hun huis. Het was in die tijden dat, in koortsige haast, op de daken van de lazaretten een breedarmig rood kruis geborsteld werd op sneeuwwit veld. Wat niet belette dat menig zware granaat op het terrein van 't hospitaal viel soms in de onmiddellijke nabijheid der barakken. De brokken staafl vlogen door de houten beschotten als door papier. De bombardementen uit de lucht — waarbij een der onzen werd doodgeslagen — gingen middelerwijl hun onverstoorde gang; zekeren morgen kwam er ook leven op de zee en hagelden de houwitsers van Duitse torpedojagers over het hospitaal.

(1) Zuster des Konings.

het hertogelijk paar, of deden zij uitstapjes in de bevallige omgeving en naar het eiland Lerins, waar ze dan de gasten waren der monniken van de oude Cisterciijnenabdij...

Den ander hospitaal in 't Zuiden was geopend aan kap Ferrat, ook voor toringlijders.

Eveneens Engeland bood ons hulp vooral door het heilsleger (Salvation-Army). Talrijke hospitalen werden in Groot-Bretagne voor onze herstellenden geopend, te Londen, Cheltenham, Eastleigh, Bromley en elders.

Om de gewonden van het front te voeren, beschikte men over hospitaaltreinen, welke tusschen Adinkerke en Kales reden, en rijtuigen hadden voor liggende en zittende gewonden, een rollende apotheek, een keuken, een voorraadwagen en dus de grootste diensten bewezen. Van Kales vertrokken dan dergelijke treinen naar Bretagne of nog verder Frankrijk in.

De overheid moest ook aan de zoogenaamde gereformeerde soldaten denken, zij, die voor den dienst, ongeschikt verklaard werden. Zoovelen schenen nu wrakken in de samenleving. Men kon hen niet aan de liefdadigheid overlaten. De regeering had toch tot plicht hen weer tot zelfstandige mannen op te leiden, die later in staat zouden zijn hun brood te verdienen.

De heer Schollaert, staatsminister, stelde zich eind November 1914 aan 't hoofd van een tehuis voor invaliden te Saint-Adresse, maar dit bleek weldra onvoldoende voor de vele ongelukkigen, die hun beste krachten voor 't land hadden moeten offeren. Dan richtte men het instituut in van Port-Villez, bij Vernon, in een landgoed nabij de vallei der Seine, in een heerlijke omgeving. Men bouwde er barakken, die doelmatiger, luchtiger en gezelliger waren dan het wat ruwe woord laat vermoeden. Men verzamelde een flink personeel voor de wederopleiding, zoodat men er weldra allerlei beroepen onderwijzen kon: werktuigkundigen, electriciens, ajusteurs, landbouwers, bloemkweekers, schilders, bakkers, stenograven, machineschrijvers, loodgieters, zinkbewerkers, kleermakers, schoenmakers, letterzetters enz. enz. werden er gevormd. Er verzezen groote werkhuizen, luchtige

klassen, ruime loodsen; men legde hoven aan, kweekte bloemen en planten. Vele leeraars hebben daar met groote toewijding gewerkt. Tal van soldaten danken hun menschwaardig bestaan aan Port-Villez. Na zooveel droefheid en wanhoop keerde de moed met het zelfvertrouwen terug: de sombere vooruitzichten verzvonden, een nieuwe toekomst glansde menigen verminkte tegen, die het oud beroep moest laten varen door zijn gebrek, doch een ander aanleerde... en al zoo spoedig gevoelde, dat het zou gaan... Zeker, soms was er oneindig geduld nodig, om de wilskracht op te wekken, en had men tegen allerlei slechte instincten te worstelen.

Bij anderen weer ontmoette men ech-

geen flesch meer vasthouden kon. Zijn schrift was meer dan middelmatig; hij koos het beroep van schilder van uithangborden. Zijn eerste proeven bewezen al zijn geschiktheid. Na nauwelijks twee maanden oefening, had hij een verbazende behendigheid gekregen. Een schrijnwerker, die zijn rechterhand niet meer kon gebruiken, ging het pels-werkhuis in en naait nu met zijn linkerhand op allerfijnste wijze. Een hulpfotograaf, die nooit had leeren teekenen, bleek na korten tijd een echt talent te bezitten voor het vervaardigen van pastel-portretten. Een telefonist werd schilder op glas. Een metselaar is nu teekenaar bij de openbare werken. Landbouwers, ongeschikt voor den zwaren veldarbeid,

Bij het graf van Bernard Blommaert

ter den besten wil en innige dankbaarheid.

De keuze van een vak, een bedrijf werd gesteund op geneeskundig onderzoek, dat veelal in het hospitaal van Rouen geschiedde, maar men hield zooveel mogelijk rekening met den voorkeur van den belanghebbende.

«Deze begrijpt wel, hoe dit of dat ambacht hem voortaan onmogelijk is, maar hij uitstekend een ander beoefenen kan», aldus een leeraar, die daar Maurice des Ombiaux rondleidde.

«Wij hebben wonderbare ontdekkingen gedaan. Een koffiehuisbediende was verminkt aan de rechterhand, zoodat hij

kweken groenten of zijn thans kleer- of schoenmakers, loodgieters of zinkbewerkers».

Onze soldaten aan het front werden in kaki gekleed. Ook die bevoorrading eischte veel zorgen, vooral in de eerste maanden na den IJzerslag. Voor nieuwe uniformen had men een kommissie naar Italië gestuurd, die daar een miljoen weefsels stof koopen kon. Maar Italië kocht zijn kleurstoffen in Duitschland en kon die thans niet invoeren. Wij moesten die zelf leveren en ze in Engeland aanschaffen, waarmee weer heel wat tijd verloren ging. Eindelijk toch slaagde men; toen kwam Italië zelf in

den oorlog en had het zijn weefsels ook nodig. Onze overheden stonden dus nog even ver als voor de onderhandelingen. En intusschen dompelden onze soldaten in de meest bonte vreemde kleedij, zooals we beschreven hebben. Het werd Mei en nog was er geen beslissing.

Kost wat kost moest men toch voor den winter gereed zijn. Men mocht de troepen weer niet aan de ellende van 1914-1915 overleveren. De kommissie beproefde dan in Amerika haar gading te vinden en ditmaal werden haar pogingen met goede uitslagen bekroond. Eerst was het bijna uitsluitend te Parijs, dat de uniformen gemaakt werden, doch het aantal onzer militaire kleermakers nam gestaadig toe, ook door de komst van invalieden en de tewerkstelling van vluchtelingen.

Allerlei werkhuizen waar Belgische vrouwen en meisjes naaiden, leverden ondergoed, (zooals te Rouen, Havre en in de omgeving). In Augustus werden de eerste troepen in kaki gekleed. Te Boulogne-sur-Seine richtte men een fabriek in voor het ontsmetten, wasschen en herstellen van oude uniformen, die dan nog in de kampen en achter het front dienst deden.

Het midden-kleedingmagazijn was eerst te Kales, maar werd dan naar Havre overgebracht. Ook het schoeisel baarde heel wat zorg. We hebben onze soldaten aan den IJzer gezien in versleten laarzen, op pantoffels en klompen. De intendance bestelde een reusachtige hoeveelheid schoenen in Amerika en kocht intusschen een grooten voorraad in Frankrijk, Engeland en de Vereenigde Staten. 1)

Alles, alles moest men herinrichten. Ge hadt het dagelijksch brood. Na den IJzerslag kreeg men oud, zuur brood van de Franschen en onze soldaten doopten het Joffre... O, hoe verlangden ze

naar hun « grijze ». Burgerlijke bakkerijen werden dan opgevorderd, men bouwde steenen ovens, kreeg verplaatsbare veldovens, die 't liefst met coke gestookt werden en uitmuntend ingericht waren. Onze troepen aten weldra wit brood, wel een weelde in dezen tijd! Vee werd in Frankrijk, Engeland en Amerika gekocht. Maar wat bevatten de magazijnen na de herinrichting al niet! We hadden kommissie's voor aankoop te Parijs, Londen, New-York en Zuid-Amerika en schepen voerden de goederen naar Calais en Havre, soldaten, burgers, krijgsgevangenen losten ze in groote magazijnen, waar dan geconserveerd vleesch, sardijnen, haring, spek, reuzel, chocolade, gelei, vet, margarine, beschuit, aardappelen, suiker, rijst, koffie, boonen, erwten, gecondenseerde melk, rum, wijn, tabak, sigaretten, pijpen en andere levens- en genotmiddelen opgestapeld lagen.

Van de centrale magazijnen voerde men den voorraad naar het front. In andereloodsen zag men leer en een leger arbeiders, militairen en burgers, vervaardigden zadels, breidels, toomen, harnassen, enz. Er waren pakhuizen met meubelen, emmers, potten, pannen, kachels, lampen. Ja, het leger was een reusachtige huishouding.

In Amerika en vooral in Argentinië kocht men paarden op bij duizenden, en uit Zuid-Frankrijk voerde men er hooi en stroo voor aan. Schepen brachten miljoenen liters benzine voor de auto-parken. Pakhuizen weer lagen vol banden en allerlei onderdeelen van auto's en rijwielen. 1)

Wij kunnen ons hier slechts bepalen tot een klein overzicht van die reusachtige handels- en nijverheidsonderneming achter het front. Wie had dat alles vermoed toen in Augustus 1914 ons landje in den oorlog werd gesleurd?

De medaille heeft ook haar keerzijde... We moeten nog eens naar Havre terug.

1) Op 1 Augustus 1917 had men uitgedeeld: 1 1/2 miljoen paar laarzen, 275.000 paar lichtere schoenen, 2 1/2 miljoen onderbroeken, 2.65 miljoen hemden, 2 miljoen broeken, 1.2 miljoen vareuzen en vesten, 4.5 miljoen paar sokken, 3.25 miljoen meter kakilaken en 8 miljoen meter katoen, 425.000 dekens.

1) Op het einde van 1917 besloegen de magazijnen der intendance een totale oppervlakte van 36,500 m. Voor 86 miljoen frank waren had men er opgestapeld.

HET BLOEDIG IJZERLAND

DOOR
A. HANS

EEN GEZICHT OP DE VOORMALIGE BAHNEN NAAR DE KRAANEN

DE DOORSNIPPELIJN VAN DE KRAANEN IN HET „IJZERLAND“

Uitgever J. HOSTE, 30, St-Pieterstraat, Brussel